

М. Горлицький,
методист лабораторії навчально-методичної інформації,
комунальний заклад «Житомирський обласний інститут
післядипломної педагогічної освіти»
Житомирської обласної ради

Таємниці фауни Полісся

Вам траплялося бачити близько рідкісних птахів, зокрема чорних лелек? Не по телевізору чи в інтернеті, не в зоопарку, а ось так, буквально за якийсь десяток метрів від них, на волі? Мені – пощастило. Вони з одного боку, а я поодаль. Вони у величезному гнізді, а я, причаївшись поміж густим гіллям старої розлогої сосни, у так званій засідці навпроти них з фоторушницею. Я знав: щоб побачити їх у природі, треба йти туди, де глуха тиша старих пралісів, де розкинулись непрохідні болота, які не перебрести, де царство вічного мороку і комарів, де, здається, завмерло все – і тиша, і болота, і віковічні дерева, вкриті зеленим, подекуди аж сивим від часу мохом.

І я зважився. Лісові стежки Полісся вели мене то густиною, то рідколіссям, то кладками через неширокі притоки річок, то повз грузькі болота. Тоді, прагнучи будь-що побачити у природі цих птахів зблизька, й гадки не мав, що випадок за рік чи два по тому поселить у мою квартиру чорного лелеку з перебитим крилом, і я вісім місяців буду опікуватися ним, поки зрештою не відвезу його цілком здорового, але, на жаль, попри всі зусилля спеціаліста біофаку тодішнього сільгоспінституту, так і не літаючого, у Київ, у зоопарк.

У зеленому вирі нашого краю ліси займають площу більше мільйона гектарів.

І в них буяє активне життя різних представників фауни. Воно на перший погляд геть не помітне. Але це тільки так здається, бо той, хто захоче його побачити, вживеться у це довкілля, відкриє у собі максимальне терпіння, навчиться слухати (пригадуєте вміння адигейця Дерсу-узала з однойменної книги Арсеньева), знайде у собі неабияке бажання зрозуміти таємниці природи, і вона обов'язково відкриє йому цікаві зустрічі, на які й не сподіваєшся. Що сталося й зі мною у знайомстві в першу чергу з чорними лелеками – птахами з червоними мітками на дзьобі і ніжках, до певної міри таємничими, дуже полохливими, обережними, зрештою рідкісними. Проте такими ж безпечними під час осінніх мігрувань, як і білі. І чорні, на жаль, «знаходять» у польоті лінії електропередач, інші перешкоди, як і цей, якого мені через рік чи й два після моєї мандрівки Поліссям віддадут у Житомирі крошенські підлітки дуже пораненого, із гнійною

раною на крилі, з неймовірною кількістю паразитів у пір'ї. Але ця розповідь не про нього.

Чорні лелеки справді віднесені до списку рідкісних. Їх на Поліссі небагато, але чи не найбільше – то поселенці Поліського державного заповідника. Автору у кілька відвідувань (ці лісові угіддя в ті далекі роки з великою потугою тільки-тільки виокремлювалися) доводилося бачити три, а мо й чотири поселення птахів, у яких тоді була неоднакова кількість малят – коли фотографував одного, іншого разу – двійко, а того дощового літнього дня у одному з гнізд, яке, до речі, вони майстерно спорудили на облишеному на дереві бджолярем вулику-довбанці, перебувало навіть чотири уже майже дорослих лелечат. Я певний час, не порушуючи їхнього спокою, спостерігав з укриття за ними, дивився, як «татко й мамка» носять їм то ящірки, то мишей, а то й якогось довгого плазуна, аби вони міцнішали і скоріше зростали. Та все ж, попри все, цих птахів залишається у довкіллі мало. І вони можуть зникнути взагалі, як це сталося уже з багатьма пернатими в Україні, в тому числі й на Житомирщині, на території якої за останніх пів століття, за спостереженнями орнітологів, перестало зустрічатися більше 30 видів птахів.

Загалом у лісах України кількість чорних лелек сягає лише 400–450 пар. Це, як стверджують науковці, зовсім небагато. Гніздування їх, окрім нашого Полісся, виявлені на теренах Волинської, Рівненської, Львівської, Закарпатської, Івано-Франківської, Київської, Чернігівської та Сумської областей, враховуючи, звичайно, й Карпати. Птах, як правило, шукає в основному глухі місця для поселення, хоча мені одного разу трапився випадок бачити його гніздо за межами заповідної території на узліссі, на могутньому, гіллястому дубові, поруч з яким було велике пасовисько. До найближчого села звідси було далеко, тому крім заготівельників сіна птахів на їхньому обійсті навряд чи міг хто бачити чи тим більше полахати.

Природа віддавна змушує усіх представників фауни до обережності. І який би їх вид не взяли, ви в цьому самі переконаєтеся, бо ж попри їхні так звані природні схованки, довкілля для них лишається з різних причин постійно тривожним. Ось чому, скажімо, самка вепрів – лісових кабанів – народжує малят тільки у густині лісу, у заболоченій місцевості і лише згодом, коли вони підростуть, виводить їх іноді на відкритий простір. А ті ж вовки! Хижаки приходять у цей світ у глушині, у якомусь ледь не підземеллі, серед корчів вивернутих з корінням буревіями дерев, куди навіть лісівники не завжди заглядають. Лисиця живе зі своєю малечою у глибокій, розгалуженій на декілька ходів норі, нерідко «попросивши» звідти трудягу-борсука – господаря цієї домівки. Бобри постійно перебувають у водяній схованці, до якої дуже важко дістатися. Люблять таємничість і лосі – найбільші тварини у лісі, козулі, плямисті олені теж не проти гущавини. І тільки зайчихи народжують своїх малят ледь не на видноті – то у борозні, то під невеличким кущем, а то й просто у високій траві. Малі відразу рухливі, мов клубочки, і здатні при найменшій небезпеці ховатися.

Одержуючи тричі на день мамине молоко, ростуть швидко і невдовзі переходять до самостійного життя.

Про птахів особлива мова: вони мостять гнізда у полишених дуплах старих дерев, у напівтрухлявих пеньках, у різних кущових зарослях, особливо ягідних, на гіллястих, схованих у зелені стовбурах, на міцному гіллі, аби їх малят жоден ворог не зміг потривожити, а тим більше вкоротити їм життя. Проте є чимало й таких (не беру до уваги водоплавних), що лаштують свої хатиночки-гнізда просто на землі у густих лісових травах, серед опалого листя, під обламаним буревіями гіллям. Та попри усі ці мимовільні і навіть колосальні зусилля, до яких вдаються різні представники пташиної фауни, аби сховатися від небезпеки заради продовження свого роду, пернаті все рівно зазнають втрат. І часом досить значних.

Відкриваємо Червону книгу України, що вийшла друком у 1980 році. Це було перше її видання. Нею, до речі, займається Державне управління регулювання та контролю за збереженням видів, Кабінет Міністрів, Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України, національна комісія з питань Червоної книги, яку створює Національна академія наук України на базі Інституту зоології НАН України та інституту ботаніки. За ними останнє слово у виданні Червоної книги України. У 1984–1986 роках вийшло друге, у 2009 – третє видання. Четверте з'явилося у 2021 році. У ньому – 1544 види, з яких 687 тварин і 857 рослин. Згідно із законодавством України кожні десять років має виходити нова книга. У проміжках між цим види можуть заноситися до майбутньої Червоної книги України окремими наказами Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України, що на практиці робиться лише в особливих випадках.

Чорний лелека

Якщо брати до уваги різні цифри, які наводяться у випусках цих книг, то вони все зростають і зростають, засвідчуючи цим єдиний і незаперечний факт: довкілля втрачає все більше й більше різних представників рослинного і тваринного світу, ймення яким – природа. Зокрема, у четвертому випуску пернатому птаству було відведено 91 рядок. Це перелік лише назв розділів, які озаглавлені більш ніж тривожно – птахи вразливі, зникаючі, рідкісні, неоцінені й недостатньо відомі. Причин, які впливають на їхнє існування, більш ніж достатньо, але найхарактернішими в даному випадку вважаються погіршення природних умов, зокрема планові вирубки дерев, виникаючі в угіддях час від часу з різних причин лісові пожежі і, звичайно, хвороби.

А триваюча війна? Оцінити втрати, яких вона завдає сьогодні природному довкіллю України, навряд чи хто найближчим часом зможе. В інтернеті нещодавно були опубліковані висновки фахівців Міністерства захисту природного довкілля та природних ресурсів України лише по одному, великому за площею Серебрянському лісовому масиву, де нещодавно проходили запеклі бої. Тільки тут (вдумайтеся!) було втрачено безповоротно майже 200 червонокнижних представників фауни і флори. А загалом війна уже завдала непоправної шкоди більш як трьом мільйонам гектарів українських лісів, які треба буде з часом відновлювати. В місцях боєзіткнень майже повністю знищені зелені насадження, що росли уздовж польових доріг, так звані лісосмуги, які завжди були надійним прихистком для життя і розмноження птахів і звірів.

Та чи тільки це?

Виникли чималі проблеми й з таким видом господарської діяльності, як полювання. Через оголошений уже впродовж третього року військовий стан воно не проводиться. Як наслідок, стало неконтрольованим зростання чисельності звірини і птаства, що перевершує для них кормові можливості лісових угідь, непомірно зросла кількість хижаків, зокрема вовків, з'явилися в окремих угіддях хвороби – чума у кабанів і сказ у лисиць. Стався й інший негатив: заборона полювання призвела до втрати значних коштів, які щороку надходили від продажу на нього ліцензій, а відтак майже повністю припинилося фінансування Українського товариства мисливців і рибалок як громадської організації, яка завжди існувала на кошти, які надходили від полювання і членських внесків мисливських колективів. До речі, за ці накопичені кошти товариство здійснювало всю свою господарську діяльність, спрямовану на примноження чисельності мисливських птахів і звірів, на облаштування природоохоронних заходів. Відповідно збитків зазнала й держава, опинившись без значних фінансів, які надходили від цієї галузі господарювання...

Така дійсність. А втім...

Мандруючи якогось дня, у небі на фоні низьких білих хмар я побачив птаха. Як виявиться, це був канюк. Він, знижуючись, плавно крутив кола, на якусь мить ніби зависав на місці і знову плив над землею. Мені подумалось про величність матінки-природи. Нам, людям, у переважній більшості вона подарувала

прекрасний зір. Але він не такий, скажімо, як у цього птаха. Той же канюк чи інший хижий птах ледь не з кілометрової висоти піднебесся бачить на землі у траві найменший порух мишовидного гризуна, якщо той раптом вилізе зі своєї нірки. Тоді хижак згортає крила і каменюкою падає донизу. Мить – і жертва у його кігтях. Цей, що був у високості, спокійно пірнув униз, поміж маківок сосон, що купкою збилися серед болота на невеличкому острівці. Може, гніздо? Звідкілясь, з високості з'явився ще один птах, опустився на сосну і звідти донеслося тягуче й різке «кі-е-е-е-й». Отже, там таки гніздо. Всупереч здоровому глузду, з неабияким ризиком для себе (під соснами кам'яні валуни, обтягнуті мохом, брили), я таки піднімуся до нього майже по голому стовбуру, здолавши кільканадцять його метрів з фоторушницею і зроблю знімки уже чималих канючат, які мали ось-ось облишити свою «квартиру».

На меншій висоті під час мандрівки мені ще траплятимуться гнізда тетеруків, глухарів, правда уже без малих пташенят, бо вони вирости й пішли у самостійне життя як і водоплавні – качки, селезні, норці, лиски – новонароджену малечу яких я спостерігав тепер на лісових озерах та річкових заплавах. Уздовж їх берегів нерідко траплялися прудконогі кулики, ніби охоронці цього пташиного безмежного довкілля. Це вони, ці довгоногі хитруни добряче провчать мене, коли я з фоторушницею за одним з таких бігунів буду довго скрадатися, а потім ледь не годину шукатиму свій облишений рюкзак з гамаком. А кулик, як виявиться, спеціально відводив мене від свого гнізда, «бігаючи» сюди-туди. До речі, кулики вертаються з вирію слідом за шпаками, польовими жайворонками, чайками. А першими летять журавлі. Останніми – ластівки і стрижі. Правда, природа часом міняє цей графік, бо раптом знову сніжить і морозить, але птахів це не лякає. І даремно ми часом переживаємо, мовляв, загинуть від холоду – ні, для них це просто чергове випробування.

Глухар

Яка ж кількість птахів в Україні? У цьому списку – 434 види, які трапляються упродовж останніх 150–180 років. З них гніздяться – 286 видів, пролітних – 43, залітних – 112 і зимуючих – 187. Серед цієї кількості у Поліссі знаходимо куріпок – 349, тетеруків – 675, глухарів – 279. Ці пернаті є найбільш великими і їх за статистикою небагато. Решта – водоплавні. Поблизу Житомира, наприклад, їх зафіксовано більше 25 видів, з яких – 11 гніздові, 12 перелітні і два види, що зимують. Найбільші – гусеподібні, норцеподібні та журавлеподібні. За відносною чисельністю переважають рідкісні, зокрема їх 11, 8 звичайних видів. У весняно-міграційний період переважають крижні, свищі, червоноголові черні та лиски. В осінньо-зимовий частіше бачимо, в тому числі й біля основної житомирської греблі, крижнів, червоноголових чернів, свищів та знову тих же лисок. Правда, цього птаства було б куди більше, якби ті ж мисливці приділяли їм стільки ж уваги, скільки бажанню у сезон полювати на них. Йдеться в першу чергу про біотехнічні заходи, зокрема облаштування штучних гнізд, але, на жаль, ентузіастів цього дійства серед мисливців особливо не спостерігається. А між іншим...

В Українському товаристві мисливців і рибалок, утвореному ще у 1921 році, близько 300 тис. чоловік, серед яких штатних 2995. Мисливців у списках організацій – 232 тисячі, рибалок – 48 тисяч. У складі УТМР – 24 обласних організацій, серед яких і Житомирська. За ними держава закріпила більше 33 тисяч мисливських угідь; лісу – 3,4 мільйона гектарів, луків – 278,1 млн, водноболотистих угідь – 1,3 млн гектарів. Найперше завдання цих природолюбів, як записано у договорі оренди, – охорона, турбота про примноження звірини і птаства, раціональне використання угідь. І треба віддати їм належне, вони справді чинять все по-господарськи, турботливо ставляться до природи і її мешканців, належно дбають про охорону довкілля.

Крім названої організації, природними угіддями в області відають Житомироблагроліс, у якого 13 підприємств. За ними закріплено 312 тисяч гектарів різних угідь, 13 тис. гектарів належать підприємству Міноборони, 33 тис. гектарів перебувають у віданні двох підприємств мінагрополітики та ще угіддями користуються 46 власників. Господарями майже 750 тисяч гектарів є обласне управління лісового та мисливського господарства. Останнє здійснює увесь контроль за використанням названими власниками природних угідь, охороною і відтворенням ними тваринного світу. Воно ж видає дозволи, коли настає сезон полювання, на відстріл тієї чи іншої кількості звірини і птаства, визначає для цього угіддя. Виняток складають лише вовки, відстріл яких за ліцензіями дозволяється на будь-якому обширі лісових угідь області, якщо вони там появилися.

Пригадую з цього приводу річку Болотницю...

Дощ тоді, що почався мжичкою, невдовзі почав лушпарити по накинутій на мені плівці ніби малими камінчиками. Я сховався під вільхою, обдумуючи своє незavidне становище. Темрява, яка, здавалося, тільки й чекала на дощ, насунулася

раптово, сповивши все в густу, в'язку ніч. Я то облишав річку Болотницю і простував у протилежний від неї бік, то знову виходив до неї. Складалося враження, що річка не хоче мене відпускати, переслідує.

На годиннику уже північ. Я мокрий мов з купелі. Чи знайду я де притулок? Прив'язувати до мокрого гілля гамак, лізти в нього геть не було бажання. Під ногами ніби щось схоже на лісову дорогу. Підіймаю голову і зупиняюся немов укопаний. Прямо на мене біжить собака. Миттєва думка, мов блискавка – ні, це вовк. Ми зближаємося. У мене не витримують нерви і я щосили, зі страху кричу. Попереду блиск і пустота. Привидилося? Присвічую ліхтарем дорогу: на світлому піску розпливаються сліди хижака.

До речі, вовків у наших лісах водиться небагато, десь у межах сотні штук. Та коли їх, як кажуть поляки, стає уже геть «за дуже», хижаків просто відстрілюють. Знищують зайвих, які в основному тепер мігрують з чорнобильської зони, де панує безлюддя, а отже й розкішні умови для їх розмноження. Знищують вовків егері – члени обласного товариства мисливців і рибалок. Здійснюються ці заходи тоді, коли вовки, збільшившись у великій кількості, складають серйозну небезпеку для сільської худоби, корисної лісової звірини, зрештою для людей. До речі, ті ж польські мисливці, про яких я згадав спеціально, свого часу, аби не мати зайвих клопотів, вирішили повністю позбутися вовків і, організувавши облави, винищили усе їхнє поголів'я. Необдуманість такого кроку виявилася швидко. У лісах почали виявляти загиблих від різних хвороб тварин, яких завжди підбирали для свого наїдку вовки – так звані санітари лісу. Тепер їх не стало, а отже, було розірвано у такий спосіб корисний природний ланцюг, лісові тварини почали хворіти і гинути. Хто ж їх підбере? Довелося завозити вовків з інших регіонів і відновлювати їхню потрібну кількість.

Цікавий спомин з цього приводу – документальні кадри з Китаю. На них – вантажні машини з високо нарощеними бортами кузовів, на яких повноповнісінько мертвих птахів. Це – горобці. Крилатим хитрунам, які крали так потрібне людям зерно, оголосили справжню війну. По всій території Китаю в один час спеціально організовані бригади людей почали стукати у спеціально змайстровані для цього тріскучі пристрої. Налякані птахи, знесилені постійним безвідпочинку літанням, падали, їм скручували голови і на кузов. А шкідники зернових цього нерозумного кроку тільки й чекали і, розмножуючись, почали нищити зерна утричі більше, ніж ці птахи. Горобці, між іншим, для вигодовування пташенят, використовують здебільшого різних шкідників, а не зерно. Тому довелось горобців «перепрошувати», завозити їх з інших держав, аби вони плодилися і приносили, як і колись, користь. За спостереженнями фенологів, кількість цих птахів у природі значно зменшилась. Причини? Їх чимало. Принаймні, орнітологи називають кілька, хоча найбільшим винуватцем цього, на мою думку, є застосування хімічних засобів обробки плантацій соняшника та інших сільськогосподарських культур, куди птахи восени для зміцнення сил перед зимою зліталися цілими хмарами. А відтак там і падали ниць. До речі, в Україні

орнітологи оголосили 2024 рік – роком горобця, але від цього цих птахів, на жаль, у довкіллі не побільшало.

У природі все взаємозв'язане. Все. Розривається людським втручанням той чи інший її ланцюг, і результат стає просто непередбачуваним. Візьмемо випадки з мишовидними гризунами. Вони свого часу подекуди буквально переорювали озимі посіви зернових, що змушувало їх господарів заново перезасівати сотні гектарів. Причина? Катастрофічне зменшення ворогів мишей – хижих птахів, яких мисливці попри застереження природоохоронних органів спеціально знищували в сезон полювання, бо, бачите, ці боривітри, кібчики, яструби, шуліки, сови й інші хижаки нібито переполовинювали молодняк мисливських птахів. Наслідок? Певні види хижих птахів, загалом корисних у природі, потрапили в нашій області у список рідкісних, а деякі взагалі опинилися на межі зникнення. І екологи змушені були вдарити на сполох, мовляв, схаменіться, мисливці! Скажімо, у того ж канюка у меню гризуни складають 95%, у сови їх у наїдку більше тисячі за сезон. І в решти птахів, що перебувають у списку так званих хижих, теж не менше. От вам і наслідок хибного кроку!

Не обійшов він негативом і лісові угіддя. У них з'явилося море шкідників, від чого ті ж дуби, сосни, берези стали геть голими, безлистими і почали масово усихати. Аби рятувати становище, лісоводам довелося застосовувати авіацію і кропити дерева отрутою, зокрема мінерально-масляною рідиною ДДТ. Ліс рятували, а ці крайні заходи жорстоко били по тих же птахах, по звірині, а особливо по бджільництву. Отрута вбивала сірих куріпок, гинули перепілки, жайворонки, крячки, шпаки, одуди, сороки й десятки інших птахів, для яких лісові шкідники були головним харчем. Багато країн світу, в тому числі й наша, збагнули це і змушені були згодом відмовитися від цієї хімії (до речі, автору ДДТ у 1948 році навіть присудили Нобелівську премію!) і використовувати біологічні методи боротьби із шкідниками лісу, зокрема виводили специфічні види комах, які знищували яйця тих же листокруток, пильщиків та інших їдучих шкідників.

Переглянули своє ставлення й до мурашок. Їх гнізда у певний період життя почали розселяти по угіддях. Підраховали: протягом дня трудівниці лише одного мурашника, де налічується їх так званих робочих до мільйона штук, знищують у радіусі 30–50 метрів від своєї домівки близько 30 тисяч, а протягом сезону, тобто до осені, від 3 до 5 мільйонів шкідливих комах. Роблять це, крім усього, в обширі усієї крони дерева тієї ж сосни чи дуба. А ще там, де вони живуть, лісівники не бачили жодної миші чи інших гризунів. Маленькі санітари, якщо їх доволі, винищують навіть кліщів – розповсюджувачів тяжких захворювань, тому усі ці вживані лісівниками заходи дали колосальний ефект. Висновок? Перш ніж робити якийсь крок щодо природи, треба все зважувати, бо вона помилок не прощає, а тому доводиться платити за ці прорахунки непомірно велику ціну, яка, на жаль, обчислюється нерідко не лише колосальними фінансами, а й серйозними природними втратами, відновлення яких доводиться чекати роками, а то й десятиліттями.

Яка ж статистика звірів у нашому краї? Тут нараховується 6 видів копитних, серед яких – лосі, благородні олені, плямисті олені, кабани, козулі, лані. У списку хутрових – 15 найменувань, куди входять білки, зайці-русаки, куниці, лисиці, ондатри, єнотовидні собаки, борсуки, видри, чорні тхори, рисі, горностаї, нутрії, бобрі і вовки. Пернатих у нас налічується 12 видів. Серед цієї кількості – куріпки, глухарі, тетеруки, гуси, качки, фазани, перепілки, рябчики, лебеді, лиски, кулики та голуби.

Торкнемося окремо Поліського заповідника. Тут зустрічається 45 видів представників фауни, більшість яких мешкає у соснових лісах та поблизу боліт. Серед ратичних – лосі, козулі, кабани. Найбільш числені – перші двоє. Найпотужніший з них – лось. Харчується він болотними травами, гілками дерев та кущів, нерідко досягаючи ваги 500 кілограмів. Їх іноді називають ще сохатими за лопатоподібні роги. Під час бійок ці їхні прикраси часом відпадають, а довкілля озвучується шлюбними криками, що нагадують стогони. Внаслідок перепромислу поліська популяція їх значно омолодилася, але продовжує лишатися нестабільною. Якогось часу (йдеться про 2006–2007 роки) була навіть спроба викреслити їх зі списку полювання, бо їхня кількість дуже зменшилася, проте вона виявилася безуспішною. Сьогодні ця тварина під заборонаю. Колись в угіддях її нараховувалося більше 14 тисяч голів. Тепер лише близько 5 тисяч. Правда, цифра ця постійно більшає, але дуже й дуже поволі.

Лосі

Трагічний випадок стався з лосем у Житомирі, на Крошні. Там свого часу був глибокий (до речі, чомусь як слід неогороджений) добувний кар'єр, який з усіх боків обступав ліс. У це кам'яне провалля вночі і впала тварина. Її виявили робітники, прийшовши на ранкову зміну. Як врятувати лося? Використали для цього великий лист заліза. Обережно перетягнули на нього звіра. Підігнали

трактор, причепили трос до залізного листа і той почав поволі тягнути його на виїзд з кар'єру. За цією операцією спостерігало чимало схвильованих долею тварини людей. Через день чи два лось звівся на ноги, чому багато хто порадів. Тварині несли різну їжу, воду... Та, на жаль, дива не сталося. У лося, певно були від падіння сильно пошкоджені внутрішні органи, тому після кількох днів його не стало.

До речі, за даними цього ж управління, яке здійснює контроль в області за охороною, використанням та відтворенням тваринного світу, кількість основних мисливських видів – козуль, кабанів, оленів плямистих та благородних – протягом останніх років поступово почала збільшуватись, в тому числі й зайця-русака. Принаймні у 2023 році його кількість сягала близько 46 тисяч. Це взагалі! А якщо взяти по різних угіддях, то в деяких з них мисливці великою їх наявністю похвалитися не можуть, тому полювання на нього попри все ведеться під контролем – один вухатий на мисливця і не більше. Той час, коли можна було обвішати підстреленими зайцями мов намистом, давно відійшов у минуле і навряд чи вже коли повернеться. Причин для цього більше ніж достатньо. І в першу чергу – наявність тих же бажаючих бабахнути по куцоному. Колись у селі був один, від сили два мисливці. Їхня зброя – лише дробовик дванадцятого калібру. Сьогодні мисливські спецмагазини буквально завалені найновішою вітчизняною та зарубіжною зброєю, спеціальними приладами ледь не нічного бачення. Озброюйся і вперед! А ще ж є так звана «братія», члени якої не проти аби темної ночі без дозволу, без ліцензії «пальнути» у того ж кабана, козулю чи навіть лося з-під автомобільних фар. Відповідальність? Буває ров'язування такої браконьєрської справи тягнеться тривалий час, з різних причин засідання суду переносяться, чому автор не раз був свідком, і врешті-решт величезні суми відшкодування за знищену тварину зводяться до копійок, а то й до нуля. Співчутливі односельці, які приходять свідками на засідання суду, беруть браконьєра під захист, мовляв, не карайте суворо його, у родині малі діти, невеличка пенсія, дружина хвора і т. д.

До речі, диких кабанів у лісових угіддях області чимало, в тому числі і в заповіднику. Нерідко вони завдають значної шкоди у селах, знищуючи людську працю, бо знайти їм поживу у лісі не так легко, коли їх кількість обчислюється двома з лишком тисячами. Це доволі масивний звір, вагою до 200 кілограмів, а то й більше. Він є традиційним об'єктом полювання. Зовнішність дорослого самця кабана або вепра чи сікача просто вражає. Він має непомірно велику, схожу на клин голову з іклами. Поросята смугасті з маленьким голівками. У кабана добре розвинуті м'язи шиї, і йому вдається легко розривати ґрунт, знаходити там личинки хрущів, гнізда мишовидних гризунів. Він навіть може виявляти у мілких водоймах та поїдати зимові скупчення жаб. Для того, щоб пережити зиму, вепри накопичують велику кількість жиру, бо сало – це у нього захист від втрат тепла і запас поживних речовин. У холодну пору року кабани влаштовують собі спеціальні лігвища з трави, гілок, очерету, куди можуть лягати усім табуном.

Пригадую свою першу зустріч з їх чималим виводком біля дубів неподалік лісової дороги на Радомишль. Я збирався вже було покинути цей гай старожилів, коли почув ледь чутне хрюкання. Мене лісники попереджали: зустріч з малими небезпечна, бо самиця вкрай жорстока і може кинутися в напад, тому я поспішно сховався за широкий стовбур найближчого від мене дерева. Треба ж таке: на поляну відразу вискочило з десятків малих кабанців і, опустивши рильця в землю, розпочали під дубами свого роду «оранку», шукаючи жолудів – цей незамінний їхній наїдок. А чому ж? У ньому 57% крахмалу, 7% білкових речовин, 10% процентів цукру. І навіть жиру – 5 відсотків.

«Коли було закінчено з м'ясною їжею, пастухи насипали на баранячі шкури багато сухих смажених жолудів». Так писав Сервантес у своєму відомому творі «Дон Кіхот».

І не випадково! Із жолудів варять кашу, печуть млинці, оладки і навіть торти. Правда, для одержання корисної сировини їх спершу дві доби вимочують у воді, потім знімають шкірку, подрібнюють на кавомолці, висушують у духовці, мелять або товчуть у ступці і тоді печи з того помолу, що хочеш, в чому переконався і сам автор.

З хижих тварин у заповіднику мешкають, крім вовка, лисиці, борсуки та дуже рідкісні рисі. Проте найчисленнішою є лисиця, яку можна зустріти не лише в лісі, а й поблизу людських осель, бо де ще можна «позичити» якусь курку, якщо не в горе-господаря, у якого рябенькі квоктухи обов'язково гребуться у довкіллі будинку, а то й на узліссі. Правда, літньої пори у її асортименті можуть також бути комахи, ягоди, миші, інколи якісь птахи, ба навіть зайці. Якщо дошкуляє голод, лисиця нерідко порпається навіть уздовж доріг, де знаходить комах, великих жуків та джмелів.

Ще один мешканець лісової зони – борсук. Він є найбільшим звіром з родини кунячих. На території заповідника його часто не зустрінеш, бо житло його – це підземелля, а тут для цього мокрувато. Там, де сухіше, звір викопує цілі лабіринти ходів, які мають два, а то й три поверхи, через що їх називають городищами. Тут борсуки й живуть цілими родинами. Наїдок їхній – мишовидні гризуни, жаби, ящірки, ягоди, різні плоди, зелені частини рослин. Зимом спить, накопичивши в собі стільки жиру, що нерідко сягає ледь не половини його ваги.

Свого роду красунею вважається тут рись. Певний час тому вона була у наших лісах дуже поширеною, але полювання на неї завело її у список рідкісних видів тварин, через що й опинилася у Червоній книзі. Понад усе я боявся зустрітися з нею під час мандрівки, бо як правило вмощувався на ночівлю у гамаку на дереві. При цьому накривався плівкою, яка могла захистити мене лише від комарів і дощу. А рись...

Рись

Її мала чисельність, а скоріше повна її відсутність звели, як мовиться, мої страхи нанівець. Тепер тут, у заповіднику і в його охоронній зоні числиться три сімейні пари. Вдень цей звір відпочиває, а в сутінки хижак виходить на полювання. Сидить невисоко на дереві, над стежкою, по якій можуть рухатися звірі, і чекає на свою здобич. Нею може бути заєць, козуля і навіть вепр. Не відмовиться й від тетерука чи глухаря. Мить, і хижак, відштовхнувшись від стовбура, буквально стрілою летить на здобич. Якщо жертва відстрибує, рись кількадесятиметровими стрибками наздоганяє її. Найчастіше цим невдахою буває заєць, яких у заповіднику доволі, як білих так і сірих.

У списку тутешніх тварин ще числяться бобри, горностаї і видри. Для перших значна наявність у заповіднику водойм і річечок – роздолля. Ще вчора рідкісний, сьогодні бобер дуже поширений. Це, до речі, великий звір, найбільший гризун фауни України. Вага його сягає нерідко 20 кілограмів. Харчується гілками дерев, стовбури яких «валить» скільки хоче. Навіть товстючі його зубам-різакам під силу. Вихід з нори у бобра відкривається тільки під водою, тому хатина часто має три поверхи, розташовані один над одним. При весняному половодді тварини займають різні гнізда, залежно від рівня води. Ті ж тварини, що селяться на болотах, лаштують свої домівки з гілля висотою до одного, а то й двох метрів. Обіруч будують греблю, бо ж як їм без води! Ця споруда часом сягає десяти, а то й більше метрів завширшки, що сприяє затопленню великих територій лісу. З одного боку, це ніби й добре: поліпшується гідрологічний режим невеликих лісових річечок та каналів. Наприклад, на Жолобницькій осушувальній системі боброва гребля відновила природне болото, яке почало було уже геть зникати. Є й шкідливий бік! Значні за площею лісові угіддя опиняються у воді, від чого дерева гинуть, тому з бобрами в таких випадках доводиться воювати і переселяти їх в інші, уже обжиті їхніми родичами місця, де ліс не лише рідкий, а й взагалі малозначущий. Там відразу між тваринами починається війна за територію.

Правда, триває вона недовго: переселені прибульці облаштовують десь неподалік собі нові греблі, і життя триває.

Не можу обійти згадкою зустрічі з плазунами, найпоширенішу кількість яких на теренах області складають ящірки прудка і живородюча, вуж звичайний, мідянка, веретінниця і гадюка звичайна. Остання трапляється чорною або з хрестатою половою по спині. Обидві небезпечні. Ужалить лише в тому випадку, коли з необережності ви наступите на неї або поставите ногу поруч, у безпосередній близькості від її голови. Хоча, як правило, гадюка по коливанню ґрунту під вашими ногами чує вас ще за метрів десять-п'ятнадцять і прагне будь-що втекти і буквально зачайтися.

Траплялися мені плазуни здебільшого на весні, у години їхнього кохання, літньої пори і пізньої осені, коли вони уже збиралися на зимовий спочинок. Принаймені саме в цей час я зустрів і сфотографував хрестату гадюку, геть малорухливу, бо була уже низька температура повітря і вона виповзла на осіннє сонечко, аби погрітися. Тут без особливих зусиль я й «змусив» її позувати.

До рук я безпечно брав вужів, веретінниць, мідянок. Про останніх, до речі, по селах ходять надумані бабцями і неуками легенди, головним у яких є страх зустрічі з цими тваринами: мовляв, бійтеся їх, особливо мідянок, бо серед усіх поліських змії вони найбільш небезпечні: якщо котра ужалить, то до ранку навряд чи доживете. **Сміх: кусати і жалити, між іншим, у них немає чим, бо це звичайні змії з родини полозових, яких природа ні отрутою, ні зубами не наділила, а лише довжелезним чорним язиком. Мідянки, ніби вистрелюючи ним, ловлять мух, комарів, метеликів і все, що манюсіньке і літає у безпосередній близькості довкола них. Ось так!**

Що ж готує завтрашній день тваринному світу нашого краю? Всебічне збереження і розвиток, якщо не брати до уваги нинішній воєнний стан. Для цього працівники обласного управління лісового господарства і члени обласного товариства мисливців і рибалок здійснюють широкий комплекс заходів, спрямованих на відтворення мисливської та іншої фауни, прагнуть, за наявних умов, регулювати чисельність дичини. До речі, за цьогорічним переписом звірини і птаства, проведеним в угіддях Житомирської області, їх значно побільшало. Найголовніша причина цього – відсутність полювання упродовж кількох років через воєнний стан.

Взята до уваги й ще одна важлива обставина збільшення кількості звірини і птаства – це поліпшення мисливської культури, що сприяло зменшенню на місцях порушень правил полювання. Виходячи з переліченого, першочерговим завданням державних лісгосподарських працівників-егерів, усіх членів обласного товариства мисливців та рибалок як первинних сільських, так міських і районних колективів, лишається забезпечення практичної участі кожного мисливця у справі охорони і примноження лісової, польової та болотної фауни, що без сумніву сприятиме збагаченню тваринного світу Поліського краю.

Список використаних джерел та літератури

1. Андронюк В. А., Бака М. Т., Горлицький М. І. Природа Житомирщини / під ред. А. С. Малиновського. Київ : Вища школа, 1984. 143 с. : іл.
2. Горлицький М. І. Поліськими стежками на самоті. Житомир : Полісся, 2007. 340 с. : іл.
3. Андриенко Т. Л., Попович С. Ю., Шеляг-Сосонко Ю. Р. Полесский государственный заповедник. Растительный мир. Киев : Наук. думка, 1986. 260 с.
4. Таргонський П. Н., Бумер Г. Й. Зелений дивосвіт Полісся. Новоград-Волинський : НОВОград, 2007. 224 с. : іл.